
Claus de determinació per ordinador dels arbres i arbustos del Montnegre i el Corredor

Joan Manuel Hernández Sánchez

*Escola Superior d'Enginyeria Industrial
Terrassa*

Àngel Manuel Hernández Cardona

*IES Can Jofresa
Terrassa*

Introducció

En la III Trobada d'Estudiosos de Sant Llorenç del Munt i l'Obac (el Pont de Vilomara, 1993) vam presentar (Hernández i Hernández, 1997) unes claus de determinació per ordinador de la flora d'aquest parc natural de la Serralada Prelitoral.

Ara, en aquesta II Trobada d'Estudiosos del Montnegre i el Corredor (Mataró, 1995), presentem un treball d'abast més modest però d'indubtable valor didàctic i divulgador. Es tracta d'una clau per identificar els arbres, arbustos i lianes d'aquesta part de la Serralada Litoral.

Com que la delimitació de les plantes arbòries i arbustives a vegades és una mica ambigua, hem considerat com a tals les incloses per Francesc Masclans en les seves magnífiques guies per conèixer els arbres i els arbustos i lianes, publicades pel Centre Excursionista de Catalunya (Masclans, 1958, 1963).

Tot i que el treball de camp ha estat important, ens ha facilitat molt la tasca la grandiosa *Flora de la Cordillera Litoral Catalana*, del matoroní Pere Montserrat i Recoder (Montserrat, 1968).

Les claus consisteixen a fer disjuntives sobre la base d'un o més caràcters. En cap cas no s'han fet servir conceptes difícils. Fins i tot el llenguatge emprat s'ha procurat que fos entenedor.

La informàtica ens aporta una eina important en el tractament de dades. Aprofitant que actualment aquesta tecnologia està molt estesa i a l'abast de tothom, l'hem introduïda en l'àmbit de la botànica, per tal de millorar i fer més còmode l'accés i la recerca de dades.

El programa no requereix pas tenir coneixements avançats, sinó que és intuïtiu, senzill i fàcil d'utilitzar. Funciona en qualsevol ordinador PC compatible. Està fet en llenguatge Pascal i utilitza les claus dicotòmiques que s'adjunten. Un avantatge afegit és que aquest programa permet d'incloure imatges de les plantes, amb la qual cosa la seva utilitat didàctica i de divulgació encara és més gran.

Claus de determinació

1a Plantes resiníferes; fulles molt estretes; flors sense periant, sempre unisexuals; falsos fruits [gimnospermes]

2

1b Plantes normalment sense resina; fulles més o menys amples, i, si són linears, llavors de menys d'1 cm; flors amb periant o sense, hermafrodites o unisexuals; fruits veritables [angiospermes]

9

2a Fulles linears, agrupades o parelles, llargues (més de 3 cm); falsos fruits llenyosos (cons o pinyes) [pinàcies]

3

2b Fulles molt estretes, agrupades de tres en tres, curtes (menys de 2,5 cm), falsos fruits carnosos (gàlbuls) [cupressàcies]

8

Presentem unes claus de determinació per ordinador dels arbres i arbustos del Montnegre i el Corredor, d'indubtable valor didàctic i divulgador. Són fetes en llenguatge Pascal i funcionen en qualsevol PC compatible. Les claus dicotòmiques en què està basat el programa permeten identificar gairebé un centenar de plantes arbòries i arbustives.

3a Fulles agrupades de tres en tres [planta cultivada, oriünda d'Amèrica del Nord]	11a Fulles simples	12
pi insigne (<i>Pinus radiata</i>)		
3b Fulles agrupades de dues en dues	11b Fulles compostes	37
4		
4a Capçada ampla, generalment en forma de copa; pinyes de més de 7 cm d'amplària, amb pinyons comestibles	12a Flors unisexuals reunides en aments, almenys les masculines	13
pi pinyer (<i>Pinus pinea</i>)	12b Flors unisexuals no reunides en aments, o flors hermafrodites	31
4b Capçada no en forma de copa ampla; pinyes de menys de 7 cm d'amplària, sense pinyons comestibles	13a Planta dioica (flors masculines en un individu i flors femenines en un altre); flors sense periant [salicàcies]	14
5	13b Planta monoica (flors masculines i femenines en un mateix individu); periant present almenys a les flors d'un sexe	21
5a Escorça rogenca, especialment a la part superior del tronc i a les branques; fulles curtes, de menys de 6 cm	pi roig (<i>Pinus sylvestris</i>)	
5b Escorça no rogenca; fulles llargues, de més de 6 cm	6	
6a Escorça d'un gris clar, especialment a la part superior del tronc i a les branques; fulles primes i de fins a 10 cm de llargària	14a Inflorescències erectes; fulles de pecíol curt, sovint estretes	15
pi blanc (<i>Pinus halepensis</i>)	14b Inflorescències penjants; fulles de pecíol llarg, amples	19
6b Escorça més fosca; fulles gruixudes i de més de 9 cm de llargària	15a Fulles tomentoses, amb venes gruixudes, prominents al revers, branques poc flexibles	16
7	15b Fulles no tomentoses, amb venes poc prominents; branques flexibles	17
7a Pinyes de menys de 8 cm de llargària, inserides perpendicularment a la branca	16a Fulles amplament el·líptiques; branques decorticades sense costelles [planta rara al parc natural del Montnegre i el Corredor]	
pinassa (<i>Pinus nigra</i> ssp. <i>nigra</i>)	gatsaule (<i>Salix capraea</i>)	
7b Pinyes de més de 10 cm de llargària, inserides obliquament a la branca	16b Fulles no tan amples; branques decorticades amb costelles	
pinastre (<i>Pinus pinaster</i>)	gatell (<i>Salix atrocinnerea</i>)	
8a Fulles amb una sola ratlla blanca; falsos fruits blaus	17a Fulles oposades o quasi, dentades solament a la part superior; branques joves purpúries; càpsula tomentosa	
ginebre (<i>Juniperus communis</i> ssp. <i>communis</i>)	saulic (<i>Salix purpurea</i>)	
8b Fulles amb dues ratlles blanques; falsos fruits vermelloso	10	
càdec (<i>Juniperus oxycedrus</i> ssp. <i>oxycedrus</i>)	17b Fulles alternes, dentades per tot el marge; branques joves groguenques o verdoses; càpsula glabra	18
9a Flors sense periant o solament amb calze o corol·la [apètales]	41	
9b Flors amb calze i corol·la diferenciats	18a Fulles de més de 10 cm de llargada; branquillons cilíndrics	
10a Planta arbustiva hemiparàsita, que creix sobre les rels de l'hoste [santalàcies]	vimetera (<i>Salix fragilis</i>)	
ginestó (<i>Osyris alba</i>)	18b Fulles de menys de 10 cm de llargada; branquillons angulosos	
10b Planta arbustiva o arbòria no paràsita	11	
	salze triandre (<i>Salix triandra</i>)	

19a Fulles tomentoses i blanques per sota àlber (<i>Populus alba</i>)	26b Tronc no recobert de suro alzina (<i>Quercus ilex</i> ssp. <i>ilex</i>)
19b Fulles glabres i verdes per sota 20	27a Branquillons pelosos; fulles pubescents a la cara inferior roure martinenc (<i>Quercus humilis</i>)
20a Escorça blanquinosa; fulles de contorn oval, molt tremoloses amb el vent trèmol (<i>Populus tremula</i>)	27b Branquillons glabres; fulles glabres o amb pocs pèls 28
20b Escorça grisenca; fulles de contorn ròmbic o quasi triangular, poc tremoloses amb el vent pollancre (<i>Populus nigra</i>)	28a Fulles glabres, caduques; lòbuls foliars arrodonits roure de fulla gran (<i>Quercus petraea</i>)
21a Periant present a les flors de tots dos sexes; fruits amb un embolcall endurit o espinós [fagàcies] 22	28b Fulles amb flocs de pèls prop de les venes, marcescents; lòbuls foliars aguts roure africà (<i>Quercus canariensis</i>)
21b Periant present només a les flors femenines o a les flors masculines; fruits sense un embolcall endurit o espinós 29	29a Flors masculines sense periant, una en cada bràctea; fruits [avellanes] grossos, sense ales, amb un embolcall herbaci [corilàcies] avellaner (<i>Corylus avellana</i>)
22a Fulles enteres, amb el marge pelós; flors masculines en inflorescències arrodonides; fruits [fages] de secció triangular [planta rara al parc natural del Montnegre i el Corredor] faig (<i>Fagus sylvatica</i>)	29b Flors masculines amb periant, tres a cada bràctea; fruits petits, alats, sense embolcall herbaci [betulàcies] 30
22b Fulles lobulades o dentades, no peloses al marge; flors masculines en inflorescències allargades; fruits de secció circular 23	30a Escorça negrosa; fulles obtuses, de contorn oblong o rodó; aments femenins llenyosos; fruits d'ales molt estretes vern (<i>Alnus glutinosa</i>)
23a Fulles amplament lanceolades, agudes, de més de 10 cm; fruits [castanyes] embolcallats per una clofolla espinosa castanyer (<i>Castanea sativa</i>)	30b Escorça blanca; fulles agudes, de contorn triangular; aments femenins no llenyosos; fruits d'ales molt amples [planta rara al parc natural del Montnegre i el Corredor] bedoll (<i>Betula pendula</i>)
23b Fulles oblongues, obtuses, sovint de menys de 10 cm; fruits [glans] embolcallats parcialment per una cúpula endurida 24	31a Arbust 32
24a Fulles perennes, molt endurides, dentades o rarament enteres 25	31b Arbre 34
24b Fulles caduques o marcescents (que es marceixen sense caure), poc o gens endurides, crenades 27	32a Branques rígides; fulles una mica dentades; flors pentàmeres (amb un nombre de peces múltiple de 5) [ramnàcies] aladern (<i>Rhamnus alaternus</i>)
25a Fulles molt espinoses, d'un verd fosc, glabres i lluent per les dues cares coscoll (<i>Quercus coccifera</i>)	32b Branques flexibles; fulles enteres; flors tetràmeres (amb un nombre de peces múltiple de 4) [timeleàcies] 33
25b Fulles poc, molt o gens espinoses, d'un verd grisenc, tomentoses i mats per la cara inferior 26	33a Fulles petites, de menys d'1 cm d'amplada, blanques; flors blanques; fruits vermells matapoll (<i>Daphne gnidium</i>)
26a Tronc recobert de suro surera (<i>Quercus suber</i>)	33b Fulles grosses, de més d'1,5 cm d'amplada, endurides; flors verdoses; fruits negres lloreret (<i>Daphne laureola</i> ssp. <i>laureola</i>)
	34a Planta dioica (flors masculines en un individu i femenines en un altre), aromàtiques; fulles simètriques, perennes; fruits ovoides [lauràcies] llaurer (<i>Laurus nobilis</i>)

34b Planta monoica (flors masculines i flors femenines en el mateix individu), no aromàtiques; fulles asimètriques, especialment a la base; fruits rodons amb ala o sense [ulmàcies]	41b Flors de pètals soldats [gamopètales]	83
35	42a Ovari súper (per damunt del periant)	43
35a Fulles molt acuminades; flors verdoses que apareixen al mateix temps que les fulles; fruits carnosos, no alats	42b Ovari ínfer (per sota del periant)	76
lledoner (<i>Celtis australis</i>)	43a Liana amb circells [vitàcies]	vinya (<i>Vitis vinifera</i>)
35b Fulles una mica acuminades; flors vermelloses, que apareixen abans que les fulles; fruits secs, alats	43b Arbre o arbust sense circells	44
36	44a Fulles simples	45
36a Fulles petites, de 3 a 10 cm, llises pel dessorre; pecíol curt, de menys de 4,5 mm; fruits de menys de 2 cm, amb la llavor més amunt del centre, a tocar de l'escotadura	44b Fulles compostes	56
om (<i>Ulmus minor</i>)	45a Fulles oposades	46
36b Fulles grans, de 8 a 15 cm, molt aspres pel dessorre; pecíol llarg, de més de 4,5 mm; fruits de més de 2 cm, amb la llavor en posició central, sense tocar l'escotadura	45b Fulles alternes	52
oma (<i>Ulmus glabra</i>)	46a Arbre; fruits alats [aceràcies]	
37a Liana; estams nombrosos [ranunculàcies]	38	auró blanc (<i>Acer campestre</i>)
37b Arbre o arbust; fins a vuit estams	39	46b Arbust; fruits sense ales
38a Fulles pinnaticompostes (una vegada dividides), amb folíols amples i dentats; peces del periant peloses per les dues cares	47	47a Flors tetràmeres (amb quatre sèpals i quatre pètals); llavors envoltades d'una carnositat ataronjada [celastràcies]
vidalba (<i>Clematis vitalba</i>)		evònim (<i>Euonymus europaeus</i>)
38b Fulles bipinnaticompostes (dues vegades dividides), amb folíols estrets i enters; peces del periant glabres per la cara superior	48	47b Flors pentàmeres (amb cinc sèpals i cinc pètals); llavors sense carnositat ataronjada.
vidiella (<i>Clematis flammula</i>)		48a Flors amb 10 estams; fruits envoltats pels pètals, que esdevenen carnosos [coriariàcies]
39a Arbre; fruits secs i alats [oleàcies]		roldor (<i>Coriaria myrtifolia</i>)
freixe de fulla petita (<i>Fraxinus angustifolia</i>)	40	48b Flors amb més de 10 estams; fruits no envoltats per pètals carnosos [cistàcies]
39b Arbust; fruits carnosos i sense ales [anacardiàcies]	49	49a Planta viscosa; fulles estretes, de menys de 7 mm d'amplària
40a Fulles perennes, amb un nombre parell de folíols; raquis alat; inflorescències estretes, compactes		estepa negra (<i>Cistus monspeliensis</i>)
llentiscle (<i>Pistacia lentiscus</i>)	50	49b Planta no viscosa; fulles de més de 7 mm d'amplària
40b Fulles caduques, amb un nombre imparell de folíols; raquis no alat; inflorescències amples, ramificades		50a Fulles peciolades; flors blanques
noguerola (<i>Pistacia terebinthus</i>)		estepa borrera (<i>Cistus salviifolius</i>)
41a Flors de pètals lliures [dialipètales]	42	

50b Fulles sèssils; flors rosades o purpúries	51	58b Fulles compostes	60
51a Branquillons amb pèls molt curts; fulles sempre blanquinoses, no arrissades; inflorescències poc denses; flors d'un rosa purpuri		59a Planta no espinosa, de branques junciformes (en forma de jonc)	
estepa blanca (<i>Cistus albidus</i>)		ginesta (<i>Spartium junceum</i>)	
51b Branquillons amb pèls llargs; fulles verdes, només blanquinoses durant la floració, arrissades; inflorescències denses; flors purpúries		59b Planta espinosa, de branques no junciformes	
estepa crespa (<i>Cistus crispus</i>)		gatosa (<i>Ulex parviflorus</i>)	
52a Fulles espinoses, perennes; flors amb pocs estams (fins a 10) [aquifoliàcies]		60a Fulles amb tres (o un) folíols	61
grèvol (<i>Ilex aquifolium</i>)		60b Fulles amb més de tres folíols	66
52b Fulles no espinoses, caduques; flors amb molts estams (més de 10)	53	61a Planta espinosa	
		argelaga negra (<i>Calicotome spinosa</i>)	
53a Fulles cordades, una mica asimètriques a la base; inflorescències amb una bràctea grossa; fruits secs [tiliàcies]		61b Planta no espinosa	62
til·ler de fulla gran (<i>Tilia platyphyllos</i>)		62a Fulles inferiors amb pecíol i fulles superiors sèssils	63
53b Fulles no cordades, simètriques, inflorescències no bracteades; fruits carnosos [rosàcies]	54	62b Fulles totes amb pecíol	64
54a Fulles de més de 8 cm; pecíol amb unes glàndules o pústules vermelloses		63a Folíols romboïdals; flors en ramells sense fulles; corol·la de menys de 13 mm; llegum no ciliat al marge	
cirerer (<i>Prunus avium</i>)		ginesta sessilifòlia (<i>Cytisus sessilifolius</i>)	
54b Fulles de menys de 8 cm; pecíol sense glàndules	55	63b Folíols lanceolats o el·líptics; flors barrejades amb fulles; corol·la de més de 13 mm; llegum ciliat al marge	
55a Fruits petits (de 10 a 15 mm), erectes		gódua (<i>Sarothamnus scoparius</i>)	
aranyoner (<i>Prunus spinosa</i>)		64a Pecíol igual o més llarg que els folíols; estil caragolat	
55b Fruits grossos (de més de 20 mm), penjants		ginestell català (<i>Cytisus malacitanus</i> ssp. <i>catalaunicus</i>)	
prunyoner (<i>Prunus domestica</i> ssp. <i>insititia</i>)		64b Pecíol més curt que els folíols; estil recte o una mica corbat	65
56a Flors papilionades (amb un pètal superior o estandard, dos de laterals o ales i dos d'inferiors soldats o carena); fruits en llegum (tipus de fruit sec amb dues valves) [lleguminoses]	57	65a Tiges cilíndriques i peloses; folíol central més gros que els laterals; corol·la de més de 13 mm	
		ginesta vellosa (<i>Cytisus villosus</i>)	
56b Flors no papilionades; fruits no lleguminosos [rosàcies]	67	65b Tiges anguloses i glabres; folíols de la mateixa mida; corol·la de menys de 13 mm	
		ginesta de Montpeller (<i>Teline monspessulana</i>)	
57a Arbre espinós		66a Folíol terminal separat dels adjacents; inflorescències en raïm (flors disposades sobre un eix); fruits molt inflats	
acàcia (<i>Robinia pseudoacacia</i>)	58		
57b Arbust espinós o no		espantallops (<i>Colutea arborescens</i>)	
58a Fulles simples o nul·les (desapareixen aviat)	59		

66b Foliol terminal acostat als adjacents: inflorescències en umbel·la (flors que surten d'un punt); fruits no inflats	73b Fulles caduques, blanques i matts; folíols obtusos o poc aguts, amb dents grosses; sèpals amb lòbuls estrets
coronil·la boscana (<i>Coronilla emerus</i>)	roser repent (<i>Rosa arvensis</i>)
67a Arbre no espinós; fruits (serve) simples, de més de 2 cm	74a Fulles no glanduloses per la cara inferior; no olor de poma
server (<i>Sorbus domestica</i>)	roser gavarrer (<i>Rosa canina</i>)
67b Arbust espinós; fruits compostos, de menys de 2 cm	74b Fulles glanduloses per la cara inferior, amb olor de poma (que es nota més refregant-les)
68	75
68a Fulles palmaticompstes de tres o cinc folíols; flors de menys de 2,5 cm de diàmetre; fruits carnosos	75a Foliols arrodonits a la base; pedicels florals amb pèls glandulosos
69	roser de flor petita (<i>Rosa micrantha</i>)
68b Fulles pinnaticompstes, de cinc o set folíols; flors de més de 3 cm de diàmetre; fruits secs	75b Foliols cuneïformes a la base; pedicels florals sense pèls glandulosos
72	roser agrest (<i>Rosa agrestis</i>)
69a Tiges molt glanduloses	76a Fulles oposades
esbarzer glandulós (<i>Rubus gr. glandulosus</i>)	77
69b Tiges poc glanduloses o sense glàndules	76b Fulles alternes
70	78
70a Tiges poc robustes (de menys de 3 mm de diàmetre); fulles verdes per totes dues cares, amb tres folíols; fruits pruïnoses, amb poques drupes (menys de vint boletes)	77a Fulles perennes; flors pentàmeres (amb cinc pètals); estams nombrosos; flors solitàries; fruits (murtons) en baia [mirtàcies]
romegueró (<i>Rubus caesius</i>)	murta (<i>Myrtus communis</i>)
70b Tiges robustes (de més de 3 mm de diàmetre); fulles no verdes per les dues cares, amb tres o cinc folíols; fruits no pruïnoses, amb moltes drupes (més de vint boletes)	77b Fulles caduques; flors tetràmeres (amb quatre pètals); quatre estams; flors en corimb; fruits en drupa [cornàcies]
71	sanguinyol (<i>Cornus sanguinea</i>)
71a Tiges joves (turions) pruïnoses; agullons forts; fulles verdes pel dessorre i d'un gris clar pel dessorre; fruits (mores) comestibles	78a Fulles sense estípules (petites peces foliàcies a la base de les fulles); inflorescències en umbel·la (les flors surten d'un mateix punt) [araliàcies]
esbarzer (<i>Rubus ulmifolius</i>)	heura (<i>Hedera helix</i>)
71b Tiges joves no pruïnoses; agullons febles; fulles grises per les dues cares (la superior d'un gris verdós i la inferior d'un gris més clar), de tacte suau, com de buata; fruits no comestibles	78b Fulles amb estípules; inflorescències no umbel·lars [rosàcies]
esbarzerola (<i>Rubus canescens</i>)	79
72a Arbust sarmentós; estils concrecents en una columna	79a Flors solitàries
73	nespler (<i>Mespilus germanica</i>)
72b Arbust no sarmentós; estils lliures	79b Flors agrupades en inflorescències
74	80
73a Fulles perennes, endurides i lluints; folíols aguts, amb dents petites; sèpals enters	80a Flors en umbel·la (surten d'un mateix punt)
roser englantiner (<i>Rosa sempervirens</i>)	pomera borda (<i>Malus sylvestris</i>)
81a Arbust o petit arbre espinós	80b Flors en corimbe (surten de punts diferents però arriben a un mateix nivell)
arç blanc (<i>Crataegus monogyna</i>)	81

81b Arbre no espinós	82	89b Fruits carnosos; flors actinomorfes (de simetria radial) [oleàcies]	90
82a Fulles de contorn oval, profundament lobulades, verdes per les dues cares; fruits de color marró		90a Fulles caduques; corol·la de més de 5 mm, de tub llarg	
moixera de pastor (<i>Sorbus torminalis</i>)		olivereta (<i>Ligustrum vulgare</i>)	
82b Fulles de contorn el·líptic, serrades, blanques pel dessorra; fruits de color vermell		90b Fulles perennes; corol·la de menys de 3 mm, de tub molt curt	91
moixera (<i>Sorbus aria</i> ssp. <i>aria</i>)		91a Fulles totes estretes (de menys d'1,2 cm d'amplada), amb menys de sis parells de venes secundàries; calze de lòbuls curts i arrodonits	
83a Ovari súper (per damunt del periant)	84	fil·lirea de fulla estreta (<i>Phillyrea angustifolia</i>)	
83b Ovari ífer (per sota del periant) [caprifoliàcies]	92	91b Fulles amples, especialment les juvenils (aquestes de més d'1,2 cm d'amplada), amb més de sis parells de venes secundàries; calze de lòbuls llargs i aguts	
84a Flors amb vuit o deu estams [ericàcies]	85	fil·lirea de fulla ampla (<i>Phillyrea latifolia</i>)	
84b Flors amb menys de vuit estams	89	92a Fulles compostes	saüc (<i>Sambucus nigra</i>)
85a Fulles grosses, el·líptiques; corol·la caduca; deu estams; fruits [cireres d'arboç] carnosos (en baia), grossos		92b Fulles simples	93
arboç (<i>Arbutus unedo</i>)		93a Inflorescències corimboses (les flors arriben aproximadament a un mateix nivell); corol·la sense tub	
85b Fulles diminutes, linears o esquamiformes; corol·la persistent; vuit estams; fruits secs (en càpsula), petits	86	marfull (<i>Viburnum tinus</i>)	
86a Fulles quasi esquamoses, de menys de 2 mm, imbricades i disposades en quatre rengles; sèpals petaloïdes, més llargs que la corol·la		93b Flors disposades en parelles o en glomèruls; corol·la amb tub ben desenvolupat	94
bruguerola (<i>Calluna vulgaris</i>)		94a Fulles perennes, endurides, amb un marge cartilaginós visible a contrallum, les superiors connades; inflorescències sèssils; corol·la glabra	
86b Fulles linears, de més de 3 mm, verticil·lades (unes quantes a un mateix nivell), que deixen veure l'eix del branquilló; sèpals foliosos, més curts que la corol·la	87	l·ligabosc mediterrani (<i>Lonicera implexa</i>)	
87a Flors vermelloses, de més de 4 mm; corol·la poc lobulada		94b Fulles caduques, blanques, sense marge translúcid, les superiors no connades; inflorescències pedunculades; corol·la amb pèls glandulosos	
bruc vermell (<i>Erica cinerea</i>)		l·ligabosc atlàntic (<i>Lonicera periclymenum</i>)	
87b Flors verdoses, blanques o liles; corol·la profundament lobulada	88		
88a Branquillons densament pelosos; flors blanques o liles; antereres amb uns apèndixs basals			
bruc boal (<i>Erica arborea</i>)			
88b Branquillons glabres o pubèruls (amb pèls curts i escassos); flors verdoses; antereres sense apèndixs			
bruc d'escombres (<i>Erica scoparia</i> ssp. <i>scoparia</i>)			
89a Fruits secs; flors zigomorfes (de simetria bilateral) [labiades]			
romaní (<i>Rosmarinus officinalis</i>)			

Bibliografia

- Hernández, À.M.; Hernández, J.M. (1997): «Claus de determinació per ordinador de les plantes de Sant Llorenç del Munt i l'Obac», dins *III Trobada d'Estudiosos de Sant Llorenç del Munt i l'Obac*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- Masclans, F. (1958): *Guia per conèixer els arbres*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 220 p.
- Masclans, F. (1963): *Guia per conèixer els arbusts i les lianes*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 268 p.
- Montserrat, P. (1968): *Flora de la Cordillera Litoral Catalana*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 351 + LXXII p.